

збільшуватися, тому що зберігався гарний попит на папери з боку внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Головна ж привабливість ринку акцій все та ж – більшість «блакитних фішок» в Україні, тобто акцій надійних емітентів, залишаються недооціненими, на чому як і раніше заробляють і будуть заробляти спекулянти. Джерелом всіх «лих» українського ринку акцій і основною причиною стагнації є те, що більшості фінансово-промислових груп (ФПГ) цивілізований ринок цінних паперів, з надійною інфраструктурою, розвинутим вторинним ринком поки ще не потрібний. Справа в тому, що так званий перший переділ власності в країні не закінчився: ще не приватизований ряд монополій, серед яких – об'єкти енергетики, машинобудування, транспорту, телекомунікації. Переплачувати за ці об'єкти ніхто не хоче. Тому великі ФПГ поки не зацікавлені у формуванні справедливої ціни на акції. Саме тому український ринок акцій залишається позабіржовим і, відповідно, непрозорим. Звісно, без нормального ціноутворення говорити про привабливий для інвесторів ринок не приходиться.

Крім того, в Україні ще відсутня корпоративна культура, постійно порушуються права акціонерів, що робить інвестування в українські акції вкрай ризикованим. Як не сумно, але з'явилися нові способи зниження цін на акції: крадіжка реєстрів, знищення їх, підробка документів тощо.

Висновки. Подальшому розвитку ринку цінних паперів України перешкоджає низка проблем – це низька ліквідність та капіталізація, масштабний дефіцит внутрішніх грошових ресурсів для інвестицій, мізерна частка біржового сегменту ринку, недостатнє законодавче регулювання ціноутворення, обмежена кількість ліквідних та інвестиційно-привабливих фінансових інструментів тощо. Для вирішення проблемних питань потрібно збільшити капіталізацію, ліквідність та прозорість фондового ринку, удосконалити ринкову інфраструктуру та забезпечити її надійне та ефективне функціонування, удосконалити механізм державного регулювання, нагляд на фондовому ринку та захист прав інвесторів.

Література

1. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991р. №2101-III
2. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97 – ВР
3. Рішення ДКЦПФР № 542 від 08.12.04 р. «Про впровадження системи обов'язкового рейтингування суб'єктів та інструментів фондового ринку»
4. Ляшенко В. И. Фондовые индексы и рейтинги. - Донецк: Сталкер, 1998 г. – 278 с
6. Мендрул О.Г., Шевчук І.А. Ринок цінних паперів . – К.: КНЕУ, 1999. – 289с
8. Рейтингові агентства [Електронний ресурс] / Fin.Club.Ua. – Режим доступу: <http://sites.google.com>
9. Фондовий ринок [Електронний ресурс] / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua>

УДК 65.016.8:65.011.2

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ІМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕЧІТКОЇ КОГНІТИВНОЇ МОДЕЛІ

Федорук О.В.

Постановка проблеми. За умов поширення глобалізаційних процесів у світі країни з транзитивною економікою стають найбільш вразливими під час виникнення кризових явищ, спричинених економічними, фінансовими, технологічними та іншими факторами. З огляду на це суб'єкти підприємницької діяльності повинні адаптуватись до тих умов, що створюються факторами зовнішнього середовища, а внутрішні кризоутворюючі чинники необхідно нейтралізувати за допомогою інструментів антикризового управління підприємством. Беручи до уваги те, що у процесі становлення ринкової економіки в Україні багато компаній опинилося в кризовому стані, з'явилась необхідність в оцінці перспектив розвитку підприємств, прогнозуванні їх майбутнього фінансово-господарського стану та накресленні можливих шляхів попередження кризових явищ.

Варто відзначити, що сьогодні відсутнє належне теоретичне та методичне забезпечення діагностування імовірності банкрутства підприємств, а також проведення системних досліджень з цього питання з метою формування цілісної наукової парадигми діагностики імовірності банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності. Зважаючи на те, що виникнення кризових явищ на

підприємстві несе загрозу самому існуванню суб'єкта господарювання і пов'язане з відчутними втратами капіталу його власників, імовірність появи кризових ситуацій має діагностуватися на самих ранніх стадіях з метою своєчасного використання можливостей їх нейтралізації. Тому розробка методичних підходів щодо ранньої діагностики та подолання кризових явищ на підприємстві заслуговує на пильну увагу як з метою теоретичних досліджень, так і практичного використання. Усвідомлення кризової ситуації на ранніх етапах її розвитку дозволить своєчасно та цілеспрямовано реагувати на загрози відповідними заходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти діагностики імовірності банкрутства підприємств знайшли відображення у наукових працях І.А. Бланка, В.О. Василенка, О.К. Єлісеєвої, Е.М. Короткова, Р.А. Попова, О.В. Рибалки, Ж. Рішара, Г.В. Савицької, Л.С. Ситника, О.О. Терещенка та інших вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів. Варто додати, що деякі науковці, зокрема А.В. Матвійчук, О.В. Рибалка, В.Є. Ходаков, В.М. Ячменева, рекомендують для комплексної оцінки фінансового стану підприємств використовувати теорію нечітких множин. Так, О.В. Рибалка вважає, що моделі, побудовані за допомогою нечітких нейронних мереж, є ефективним інструментом визначення схильності підприємства до банкрутства, адже дозволяють віднести фірму до того чи іншого класу кризи, а також дані моделі пристосовуються до змін зовнішнього середовища. Крім того, значний внесок у розвиток нечітко-множинного аналізу і когнітивного моделювання зробили зокрема А.О. Недосекін, К.І. Воронов, О.Б. Максимов, Г.С. Павлов, С.Н. Фролов, Е.К. Корноушенко, Ф.С. Робертс, Е.А. Трахтенгерц.

Слід відмітити, що хоча дана проблема розглядалася вченими в різних аспектах, теоретична база для формування концептуальних основ діагностики імовірності банкрутства підприємств має все ще недостатній ступінь вивчення, багато положень праць дослідників носять суперечливий і дискусійний характер, потребують вдосконалення теоретико-методологічні засади дослідження проблеми діагностики кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності.

Постановка завдання. Основними цілями статті є: дослідження теоретико-методологічних основ когнітивного аналізу і моделювання слабоструктурованих економічних систем; удосконалення існуючих методичних підходів щодо діагностики імовірності банкрутства підприємств на основі використання нечіткої когнітивної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зниження впливу кризових ситуацій можливе не лише завдяки покращанню макроекономічних умов господарювання, а й на основі удосконалення методичних підходів щодо оцінювання та прогнозування кризових явищ та реалізації ефективних антикризових управлінських рішень. Систематичне проведення діагностики імовірності банкрутства підприємств на основі когнітивного підходу підвищить обґрунтованість і надійність управлінських рішень, забезпечить методологічну єдність системи оцінки стану підприємства як внутрішніми, так і зовнішніми економічними суб'єктами. Використання когнітивного підходу при діагностиці імовірності банкрутства пояснюється необхідністю врахування великої кількості взаємопов'язаних факторів, що впливають на фінансовий стан підприємства, і відсутністю повної інформації про ці фактори та зв'язки між ними.

В основі когнітивного аналізу і моделювання лежить когнітивна структуризація знань про об'єкт і його зовнішнє середовище, причому об'єкт та зовнішнє середовище розмежовуються нечітко. Мета такої структуризації полягає у виявленні базисних факторів і встановленні якісних причинно-наслідкових зв'язків між ними. Взаємовплив факторів відображають за допомогою когнітивної карти, що являє собою знаковий зважений орієнтований граф, в якому вершини відповідають базисним факторам ситуації [1]. Можна сказати, що когнітивна карта – це засіб структуризації і підтримки прийняття управлінських рішень при відсутності статистичної інформації в достатньому обсязі для стандартних методів, при побудові якої використовуються експертні оцінки, являє собою таку групу цільових факторів, що відображають і пояснюють розвиток процесів в досліджуваній галузі та їх вплив на різні елементи когнітивної карти.

Варто підкреслити, що когнітивна карта відображає лише факт наявності впливу факторів один на одного. В ній не подається ні детальний характер цих впливів, ні динаміка зміни впливів залежно від зміни ситуації, ні тимчасові зміни самих факторів. Врахування всіх цих обставин вимагає переходу на наступний рівень структуризації інформації, відображеної в когнітивній карті, тобто до когнітивної моделі. На цьому рівні кожний зв'язок між факторами когнітивної карти розкривається у відповідному рівнянні, яке може містити як кількісні (вимірювані) змінні, так і якісні (невимірювані) змінні. При цьому кількісні змінні представлені у вигляді числових значень. Кожній якісній змінній ставиться у відповідність сукупність лінгвістичних змінних, що відображають різні стани цієї якісної змінної, а кожній лінгвістичній змінній відповідає визначений числовий еквівалент в шкалі [0,1] [2].

Формально когнітивна модель ситуації може бути, як і когнітивна карта, представлена графом, однак кожна дуга в цьому графі відображає уже деяку функціональну залежність між відповідними базисними факторами, тобто когнітивні модель ситуації представляються функціональним графом.

Побудова когнітивної (графової) моделі проблемної ситуації здійснюється у такій послідовності:

1. Виділення факторів, що характеризують проблемну ситуацію:
  - 1.1. Визначення базисних (основних) факторів, що описують суть проблеми. Виділення із сукупності базисних факторів цільових факторів.
  - 1.2. Виявлення факторів, що впливають на цільові фактори. Ці фактори в моделі будуть потенційно можливими важелями впливу на ситуацію.
  - 1.3. Визначення факторів-індикаторів, що відображають і пояснюють розвиток процесів в проблемній ситуації та їх вплив на різні сфери.
2. Групування факторів за блоками:
  - 2.1. Виділення в блоці групи інтегральних показників (факторів), на основі змін яких можна судити про загальні тенденції в даній сфері.
  - 2.2. Виділення в блоці показників (факторів), що характеризують тенденції і процеси в даній сфері більш детально.
3. Визначення зв'язків між факторами:
  - 3.1. Виявлення зв'язків між блоками факторів.
  - 3.2. Визначення безпосередніх зв'язків факторів всередині блоку: визначення напряму впливів і взаємовпливів між факторами; виявлення додатності (від'ємності) впливу (+/-); визначення сили впливу та взаємовпливу факторів (слабкий, сильний).
  - 3.3. Виявлення зв'язків між факторами різних блоків.
4. Перевірка адекватності моделі, тобто порівняння отриманих результатів з характеристиками системи, які за тих же самих вихідних умов були в минулому. Якщо результати порівняння незадовільні, то модель корегується.

Таким чином, до основних етапів створення когнітивної моделі проблемної ситуації можна віднести такі: виявлення найбільш суттєвих факторів, які достатньо повно описують проблемну ситуацію; встановлення причинно-наслідкових відношень між виявленими факторами; формування на основі експертного висновку матриці ваг для встановлення зв'язків; безпосередня побудова когнітивної моделі досліджуваної ситуації у вигляді зв'язаного зваженого орієнтованого графа.

Аналіз різних математичних моделей показує, що для їх моделювання досить зручно використовувати апарат орієнтованих графів (орграфів), що дозволяє формалізувати знання експерта. Одним з найбільш важливих моментів процесу моделювання є виявлення зв'язків між об'єктами, їх спрямованості і впливу. Саме наочність і простота орграфів робить їх привабливими для подібного моделювання багатокомпонентних систем, крім того, апарат дозволяє працювати з даними як якісного, так і кількісного типу [3].

Орієнтованим графом $G = \{X, U\}$ називається упорядкована пара (X, U) , де X – непушта множина об'єктів – вершин (концептів) графа, при цьому в якості вершин графа вибираються найбільш суттєві фактори. U – множина упорядкованих пар елементів з X , $U = \{x, y\} \subseteq X \times X$, що називаються дугами орграфу, тобто від вершини X_i до вершини X_j проводиться дуга, якщо зміна X_i здійснює безпосередній суттєвий вплив на X_j . Матрицею суміжності $A(G)$ графа G з n вершинами називається квадратна матриця розміру порядку n з елементами a_{ij} : $a_{ij} = 1$, якщо існує дуга (ребро) (x_i, x_j) ; $a_{ij} = 0$ в протилежному випадку. Вплив вершини X_i на вершину X_j може бути додатним (знак «+» над дугою свідчить, що зв'язок додатний), тобто збільшення X_i призводить до посилення X_j , а зменшення X_i спричиняє послаблення X_j за інших рівних умов, і від'ємним (знак «-» над дугою свідчить, що зв'язок від'ємний), тобто за інших рівних умов збільшення X_i спричиняє зменшення X_j і зменшення X_i призводить до збільшення X_j . Вага дуги (x_i, x_j) характеризує силу впливу одного фактора на інший. Таким чином, концепти виступають в якості елементів системи, а дуги – в якості безпосередніх взаємозв'язків між факторами, які визначаються шляхом розгляду причинно-наслідкових ланцюжків, що описують розповсюдження впливів від кожного елемента системи на інші [4].

Когнітивне моделювання дозволяє в короткі терміни зокрема на якісному рівні оцінити проблемну ситуацію та провести аналіз взаємовпливу діючих факторів, що визначають можливі сценарії розвитку даної ситуації, виявити тенденції її розвитку, визначити можливі механізми взаємодії економічних суб'єктів в господарській системі для досягнення її цілеспрямованого розвитку, розробити та обґрунтувати напрями управління проблемною ситуацією, визначити можливі

варіанти впливу на ситуацію із врахуванням наслідків прийняття управлінських рішень і порівняти їх. Когнітивне моделювання здійснюється поетапно. На початкових етапах необхідно узгодити перелік концептів, відношення причинності між ними та значення відношень причинності. Для побудови когнітивної моделі об'єкта можуть бути використані експертні методи, методи статистичного аналізу, положення економічної теорії. Після розробки когнітивної моделі настає етап аналізу моделі, який включає дослідження її структури та сценарний аналіз. Дослідження структури складається з визначення маршрутів, шляхів і циклів графової моделі, що дозволяє аналізувати різні причинно-наслідкові зв'язки. Додамо, що слабоструктурованість економічної системи спричиняє складність аналізу причинно-наслідкових ланцюжків.

Важливим етапом когнітивного аналізу є імпульсне моделювання та сценарний аналіз можливої динаміки розвитку досліджуваного об'єкта. Дослідження динаміки – можливих траєкторій розвитку системи – здійснюється шляхом внесення модельних збурень (імпульсів) у вершини когнітивної моделі. Моделювання проводиться кроками, які називаються імпульсами, чи елементарними збуреннями. Імпульс являє собою зміну значення вершини x в момент часу $t + 1$ під впливом множини факторів когнітивної моделі за умови, що в попередній момент часу її значення дорівнювало $x(t)$ [5]. Суть цього процесу полягає в тому, що одній з вершин задається зовнішнє збурення, яке спричиняє зміну показників на всіх інших вершинах по ланцюгу, причому збурення посилюється чи згасає. Значення показників у вершинах будуть змінюватися через кожний крок імітації t , які визначаються виразом:

$$(p_j)_t = (p_j)_{t-1} + \sum e_{ij} \cdot l_{ij} \cdot ((p_i)_t - (p_i)_{t-1}), \quad (1)$$

де $(p_j)_t$, $(p_j)_{t-1}$ – величини показників у вершині i за кроків імітації t і $(t-1)$ відповідно;
 e_{ij} , l_{ij} – коефіцієнти, що характеризують знак і ступінь впливу показника вершини i на показник вершини j .

Сам же імпульс $P_x(t)$ у вершині $x \in X$ в момент часу $t \in T$ – це зміна параметра в цій вершині у момент часу t , яка визначається за формулою:

$$P_x(t) = V_x(t+) - V_x(t-), \quad (2)$$

де V – множина параметрів вершин X .

Слід відзначити, під впливом різних збурень значення змінних у вершинах графа можуть змінюватися; сигнал, що надійшов до однієї з вершин, розповсюджується по ланцюгу на інші, посилюючись чи згасаючи.

Перевагою когнітивної моделі є той факт, що за допомогою орграфів можна поєднати в єдине ціле різні показники, причому індикатори можуть оцінюватися як кількісно, так і якісно. За допомогою когнітивної моделі можна прослідкувати тенденцію розвитку системи в тому чи іншому напрямку і вибрати кращий варіант. Варто відмітити також, що апарат орграфів особливо корисний для аналізу взаємодії важкоформалізованих факторів [6].

Розвитком класичних когнітивних моделей є нечіткі когнітивні моделі, в яких враховується те, що взаємовпливи між факторами, викликані наявністю причинно-наслідкових зв'язків, можуть мати різну інтенсивність, при цьому інтенсивність будь-якого впливу може змінюватися з часом (рис. 1). Таким чином, вводиться поняття нечіткої когнітивної карти, яка допускає представлення у вигляді зваженого орієнтованого графа. Вершини графа відповідають факторам, а дуги – причинно-наслідковим зв'язкам між ними, при цьому кожна дуга має вагу, що характеризує інтенсивність відповідного впливу.

В процесі побудови експертами нечіткої когнітивної моделі застосовуються методи аналітичної обробки, що орієнтовані на дослідження структури системи і отримання прогнозів її розвитку за наявності різноманітних впливів з метою синтезу ефективних стратегій управління. Застосування нечітких когнітивних моделей дозволяє вирішити ряд важкоформалізованих задач, що виникають на різних етапах процесу підготовки і прийняття управлінських рішень, які розв'язуються, переважно, на якісному рівні із застосуванням інтуїції та нечітких міркувань.

Когнітивний підхід щодо побудови моделей в процесі управління підприємствами використовується в умовах нестачі статистичної інформації чи неможливості представлення характеристик проблемної ситуації за допомогою метричних шкал, що знижує ефективність чи робить неможливим застосування статистичних методів аналізу діяльності суб'єктів господарювання. В той же час побудова нечіткої когнітивної моделі і у випадку можливості застосування

статистичного оцінювання діяльності підприємств дозволяє наочно відобразити всі елементи проблемної ситуації і зв'язки між ними, що, безумовно, буде сприяти кращому розумінню внутрішніх і зовнішніх процесів на підприємстві. Крім того, когнітивне моделювання дає можливість розв'язувати задачі концептуального характеру, приймати такі управлінські рішення, які у майбутньому забезпечать конкурентні переваги суб'єкту підприємницької діяльності.

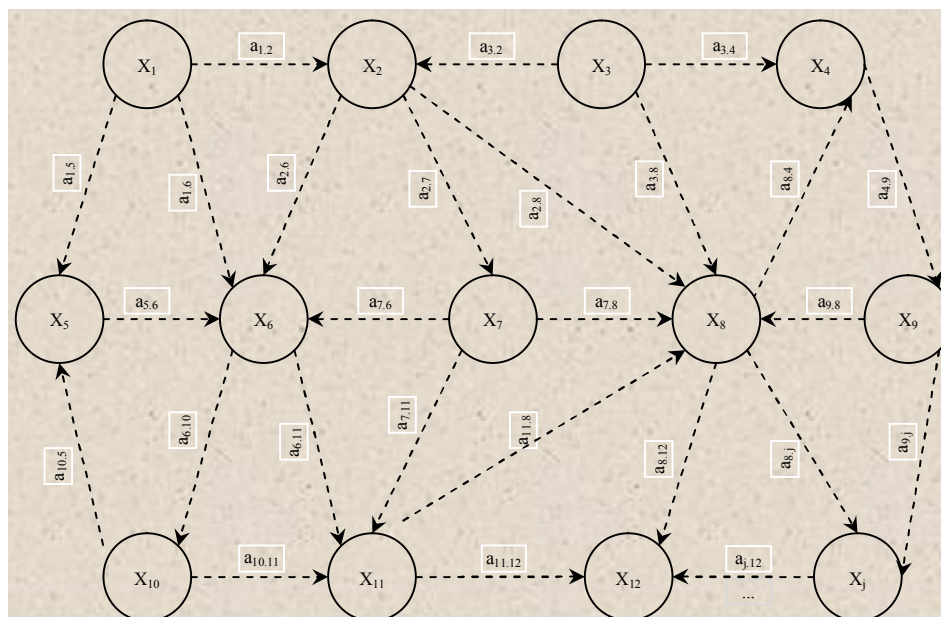

Рис. 1. Загальна нечітка когнітивна модель проблемної ситуації на рівні підприємства

Як зазначалося вище, всі рівні економічних параметрів можуть вимірюватися не тільки кількісно, але й якісно. Для якісного їх вимірювання необхідно визначити лінгвістичну змінну «Рівень параметра X », носієм якої є область визначення параметра X , а терм-множина значень складає нечітку підмножину «Дуже низький рівень, Низький рівень, Середній рівень, Високий рівень, Дуже високий рівень» параметра X . Дана пенташкала є оптимальною в більшості випадків, проте інколи доцільно використовувати бінарну шкалу типу «Високий, Низький». Для пенташкали необхідно побудувати систему функцій належності носія X , що відповідають нечітким підмножинам. Найбільш простим способом їх задання є система трапецієподібних нечітких чисел.

З метою отримання інформації нефінансового характеру в процесі когнітивної діагностики імовірності банкрутства підприємств доцільно використовувати метод проведення експертного опитування, який є одним з етапів експертної оцінки [7, 8]. Сьогодні експертні оцінки стали незамінним засобом для вирішення неформалізованих задач в науково-технічній і науково-дослідній діяльності. Метою проведення експертного опитування є здобуття експертних знань і кодування їх у відповідну форму, що інтерпретується за допомогою розробленого математичного апарату.

Характерною рисою нечітких когнітивних моделей є їх наочність, крім того, нечіткі когнітивні моделі містять невелику кількість базових факторів і зв'язків між ними, що відображають основні закони та закономірності розвитку ситуації. Нечіткі когнітивні моделі, що включають велику кількість факторів, втрачають наочність і в результаті різко падає продуктивність їх аналізу. У широкому розумінні нечітка когнітивна модель являє собою модель проблеми, яка відображає основні її фактори.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, в процесі діагностики імовірності банкрутства для моделювання слабоструктурованих економічних систем, їх прогнозування та підтримки прийняття рішень доцільно використовувати нечіткі когнітивні моделі. Незаперечною їх перевагою порівняно з іншими методами є можливість формалізації кількісно невимірних факторів, використання неповної, нечіткої і навіть суперечливої інформації.

Крім того, апарат нечітких когнітивних моделей, що базується на поєднанні когнітивного моделювання і теорії нечітких множин, дозволяє адекватно аналізувати системи та процеси із врахуванням невизначеності, неточності і неповноти вихідних даних. Застосування теорії нечітких множин при діагностиці імовірності банкрутства підприємств дає змогу враховувати невизначеності

не лише статистичної, але й лінгвістичної природи, зробити мовою математики наукові висновки на основі отриманих нечітких описів.

Варто наголосити, що функціонування українських підприємств відбувається в умовах невизначеності й обмеженості фінансових ресурсів, що підвищує відповідальність керівників за якість рішень, які ними ухвалюються. Тому важливим завданням є створення єдиної методологічної бази для обґрунтування управлінських рішень й оцінки стану підприємства як внутрішніми, так і зовнішніми учасниками економічного процесу, визначення функціональних та інституційних особливостей використання моделей діагностики імовірності банкрутства, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності як окремих підприємств, так і економіки України в цілому.

Література

1. Горелова Г.В. Когнитивный анализ и моделирование устойчивого развития социально-экономических систем / Горелова Г.В., Захарова Е.Н., Гинис Л.А. – Ростов-на-Дону: изд-во Ростовского университета, 2005. – 288 с.
2. Заде Л. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / ЗАДЕ Л. – М.: Мир, 1976. – 165 с.
3. Когнитивный подход в управлении / З.К. Авдеева, С.В. Коврига, Д.И. Макаренко [та ін.] // Проблемы управления. – 2007. – № 3. – С. 2–8.
4. Козлов Л.А. Когнитивное моделирование на ранних стадиях проектной деятельности: учебное пособие / Козлов Л.А. – 4-е изд., перераб. и доп. – Барнаул: АлтГТУ, 2009. – 245 с.
5. Робертс Ф.С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам / Робертс Ф.С.; пер. с англ. – М.: Наука, 1986. – 496 с.
6. Кононенко А.Ф. Принятие решений в условиях неопределенности / Кононенко А.Ф., Халезов А.Д., Чумаков В.В. – М.: ВЦ АН СССР, 1991. – 211 с.
7. Сидельников Ю.В. Теория и организация экспертного прогнозирования / Сидельников Ю.В. – М.: ИМЭМО АН СССР, 1990. – 195 с.
8. Ажмухамедов И.М. Моделирование на основе экспертных суждений процесса оценки информационной безопасности / И.М. Ажмухамедов // Вестник АГТУ. – 2009. – № 2. – С. 101–109.

УДК 330.132

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ, ЕКОНОМІКИ І ХАРАКТЕРУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.

Хмелевський М.О., кандидат економічних наук

Постановка проблеми. На думку більшості відомих фахівців з проблем соціально-економічного зростання світової економіки, виходу її з сучасної кризи, в першу чергу, сприятиме формування середнього класу в країнах з розвиваючою ринковою економікою.

В сучасну епоху глобалізації розвинутих ринкам приходится важко. У 2012 році ріст світової економіки буде на 70% забезпечений розвиваючими ринками. Управляючий директор Religare Enterprises Limited Сунил Годхвані стверджує, що в найближчі п'ять років з'явиться до 0,5 млрд. споживачів, які відносяться до середнього класу. В Індії, наприклад, споживання стало основним джерелом росту, а середній клас до 2020 року стане більше, ніж в США і Європі разом взяті.

Середній клас – це соціальний прошарок, який забезпечує стабільність суспільства. Крім того, в існуванні середнього класу зацікавлений бізнес, так як представники цього соціального прошарку забезпечують платоспроможний попит. У середнього класу грошей більше, аніж потрібно для виживання, тому його представники вільні в економічному виборі.

Століттями суспільство формувалось на основі розвитку матеріального виробництва. В доіндустріальну (аграрну) епоху економічну основу становило сільське господарство, в індустріальну – промисловість. В постіндустріальних умовах абсолютно панівною стає сфера послуг, тобто освіта, наука, культура, охорона здоров'я та інші галузі, що забезпечують потреби людини, її всебічний розвиток. При цьому виробничими ресурсами стають інформація і знання. Накопичення інтелектуального капіталу супроводжується вдосконаленням умов і механізмів його ефективного використання та посилення впливу на економічний і соціальний розвиток. Нова інформаційна економіка дозволяє починати ризикові проекти фактично без початкового капіталу. Більша частина